

ТЪРГОВЦИТЕ В УЧРЕДИТЕЛНОТО НАРОДНО СЪБРАНИЕ ПРЕЗ 1879 Г. ОПИТ ЗА СОЦИАЛНО-ПОЛИТИЧЕСКИ ПОРТРЕТ

МИЛКО ПАЛАНГУРСКИ

Abstract: *In 1879, after the Liberation of Bulgaria, the Constituent National Assembly was convened to elaborate the constitution of the country. Among the 230 delegate 97 are tradesman, which makes 42.20% of the assembled. This makes retailers the largest professional group in the constitutional assembly. The traders taking part in the University of National and World Economy are people with a solid education for the time being. It is by no means elitist, but it is at a level that allows them to occupy key positions in the social life of the Bulgarian society – ecclesiastical-national municipalities, church activities, creation and development of educational institutions and their modernization and Europeanization. Their role in creating the Libraries Network, publishing and distributing books and textbooks and maintaining the national newspaper network is enormous. They have gained some political experience in the Ottoman Empire, as logically this happens in the three main spheres – local self-government, which is the result of the reform of the Empire, the struggle for a national church – a movement that engages all intelligent forces and third, through participation, financing, and influencing the revolutionary flow. Without being a driving force in the debates at the Constituent Assembly, they occupy positions that sets the tone for the liberal model of governance imposed for the next seven decades.*

Key words: *traders, constitution, political experience, local self-government, independent church, revolutionary struggles*

JEL: N01

Изработената през 1879 г. Търновска конституция е дело на възрожденския български политически елит, който включва разнообразни и преп-

литащи се като персонална и социална съдба лица. Те имат богат опит във всички процеси, които довеждат до създаването на българската държавност и техният опит е изключително важен за сформиранието на политическите процеси по изграждане и управление на страната. Търговците са важна част от този елит и тяхното развитие и персонална тежест в обществото показва целия лъкатушен път при сформиранието и опита за пренасянето на нацията в модерното време. Под „търговец“ трябва да се приемат онези професии и дейности, които попадат под регулация на закона. В случая става въпрос за Отоманския търговски закон, който е заменен с български едва през 1897 г. Не трябва да натоварваме със свръх очаквания тази категория лица, които при състоянието на икономиката се разпростират от дребните прекупвачи на селскостопански произведения до крупните износители на зърно, кожи, месо, пашкули и т.н. По традиция техните кантори са банкови учреждения, комисионерски къщи, сарафски бюра и покриват всяка нужда от пазара.

В Учредителното народно събрание (УНС) заседават 230 депутати. Според техните биографии (Palangurski, 2014, p. 53-298) за търговци със сигурност могат да се определят 97 човека – 42.20% от общия състав. Несъмнено това е най-голямата професионална група в събранието. И то при положение, че към тях могат да се добавят десетките лица, които се занимават с издаването на вестници, списания, учебници и друга литература. Тяхната отделна квалификация е естествена, тъй като при онова състояние на обществено-икономическите отношения, почти не може да се направи разлика между ролите им на издатели и автори. В събранието те попадат и по четирите възможни начина. Избрани от народа са 47. Тъй като най-голямата група от представители са тези, които влизат „по звание“, защото заемат определени от императорския комисар административни и съдебни длъжности, логично е сред тях да има и 44 търговци. Петима са от назначената от княз Дондуков-Корсаков квота – и един депутат е представител на Българското книжовно дружество от общобългарски обществени учреждения (Palangurski, 2014, p. 37-52).

Анализът на техните биографии показва, че те имат сравнително добро образование, което отговаря на социално-икономическия статус на семействата и региона, от който произлизат. Повечето са наследници на някаква се-

мейна търговия и затова в образователно отношение те са подготвени за икономическата си роля. Като се прибави и материалната им осигуреност, логично е да се очаква, че през бурните години на национално еманципиране, те не само ще се проявят в старите социални институции, но също така ще са и инициатори за създаването на нови такива. Имената им излизат от списъците на ръководителите и участниците в църковно-националните общини и управителните градските съвети – меджлисите. За 23 човека от тях има неоспорими данни за подобно участие. Така те придобиват политически опит и в управлението на местните органи на власт.

В населените места където живеят, те са изключително ангажирани и с културно-просветното дело. Училищни настоятели и членове на епархийските училищни съвети са 13. Основатели, ръководители и дарители на българските читалища са 42 от учредителите търговци. Това е свързано с още нещо, което представя процесите на модернизация – седем от тях са ангажирани лично с първите кълнове на българския театър. И то не само като дарители, а като актьори и дори режисьори на постановки. Културата и образованието се оказват изключително важен елемент при сформирването на българската национална идентичност. Това обяснява и участието им в спомоществователството на книги (19).

Разбира се, най-голямото обществено, политическо и религиозно усилие на българското общество през Възраждането е борбата за самостоятелна православна църква на национална основа. В нея се включва целият интелектуален потенциал, финансов и обществен ресурс, който може да бъде мобилизиран на различни нива. Движението постепенно прониква във всички фибри на националния тъкан, като покрива всички основни центрове и освен това получава йерархична структура с националното представителство в столицата на империята.

Сред депутатите в УНС са и двама от несъмнените лидери на църковното движение в национален мащаб – х. Иванчо Хаджипенчевич и х. Захари Хаджигюров. „Титлата“ хаджи през малките и фамилните имена и на двамата показва, че произхождат от родове с дълга история и финансова мощ. И двамата са потомствено обвързани с борбата и продължават делото на своите бащи. В църковния въпрос х. Иванчо Хаджипенчевич в общи линии след-

ва руската дипломация и това обяснява многократните му опити за помирение с Патриаршията и е за предотвратяване на евентуална схизма, като има за цел Патриаршията да приеме създаването на българска църква. Биографията му очертава основните събития по църковния въпрос: Член на двустранната българо-гръцка комисия за разрешаване на църковния въпрос (1869 г.) и на Тайната смесена гръцко-българска комисия от март 1871 г. Заедно с Гаврил Кръстевич, първи получават фермана за Екзархията от Великия везир. Член е на Привременния смесен съвет за ръководство и съставяне на проектоустава на Екзархията (13. III. 1870 г.). Участва в Църковно-народния събор (23. II. 1871 – 24. VII. 1871 г.) и е един от шестимата членове на постоянно действащ мирски екзархийски съвет (XII. 1873 – 1878 г.). Противник е на реформаторските идеи за развитие на българската църква (Palangurski, 2014, p. 268-270).

Подобна роля в движението има и самоковският представител х. З. Хаджигюров. Той започва като местен водач на движението и заедно с баща си и своите братя е сред инициаторите и водач за прогонването на няколко гръцки митрополити от Самоков. Първ сред тях е митрополит Йеремия (1846 г.), а борбата с митрополит Матей има легендарни измерения и за десет години той е прогонван на четири пъти – 1848, 1850, 1855 и 1859 г. Същата съдба имат и драмския епископ Антим като заместник на Матей (1860 г.), както и изпратените от него български епископи Паисий и Иларион Ловчански. Борбата носи и икономически заряд, тъй като патриаршеският митрополит Матей застава зад исканията на еснафите и селяните и им осигурява прекратяване на ангарията при производството на желязна руда. Успява да включи в борбата и местното турско население. Той представлява средите, които разчитат на Високата порта в борбата против Патриаршията, като се възползва от големите си търговски контакти. Първата му мисия по църковния въпрос в турската столица е от 1855 г., когато връчва прошение до султана и се опитва да спечели сръбския, руския и френски посланици. На собствени разноски е представител на Самоковската епархия по църковния въпрос в Цариград (1861–1872). Представлява интересите и на други общини – Софийска, Дупнишка, Кюстендилска, Ихтиманска, Воденска и Радомирска. Заклева се, че ще се върне в града само с български владика и пове-

че от единадесет години е един от петимата, които постоянно са в турската столица и участват във всички действия по въпроса в неговия решителен етап. Делегат е на Първия народен църковен събор (1871 г.). След учредяването на Екзархията е секретар на Антим I и извършва ревизионни мисии на църковни общини. Дочаква избора на Доситей за самоковски митрополит и едва тогава се връща в града. Един от шестимата членове на мирския екзархийски съвет (XII. 1873 г.). Участва в създаването на Самоковско-Рилското духовно училище (1874 г.) и в изпълнението на завещанието на митрополит Авксентий (Palangurski, 2014, p. 261-263).

В църковно-националното движение участват редица местни лидери. Във всеки град се сформират групи, които координират и водят борбата. В региона на Северозападна България са оформят два центъра. Във Видин, който е център на епархия, се отличават трима търговци: Петър Логофетов, Ванко Нешов и х. Петко х. Петков, които са сподвижници на митрополит Антим и увенчават делото на живота си със строителството на катедралния храм в града. В Лом изпъква Ангел Иванович, който е не само участник в движението, но е и пръв вносител на църковни камбани (1856 г.). Активен участник в църковния живот е и Илия Щърбанов, който поддържа връзката със своя сътрудник и приятел Никола Първанов. Като участник в Църковния събор от Видинската епархия той е сред най-яроствните поддръжници за изработване на демократичен устав за управление на Екзархията.

Във Враца, която тогава е част от голямата Търновската епархия и откъдето започва църковното движение, в борбата се отличава Димитър Бошняков, който на два пъти участва в делегации за отстраняване на епископите Доротей и Паисий в продължение на осем години. Редом до него са Иванчо Николаев, Костаки Анчев, но неоспоримият лидер на тази група е Теодораки Хаджитошев, който по семейна традиция започната още от дядо му и за която загива баща му Димитраки Хаджитошев е свързката между региона и цариградските дейци и е в основата на довеждането във Враца на българина епископ Доротей през 1863 г.

Във Враца и Плевен се издига и идеята за превръщане на Врачанския епископат в митрополитско седалище (1859–1860). В Плевен ръководител инициатор и на протестите срещу търновския гръцки митрополит Григорий

е Златан Иванов. Впоследствие той е противник на присъствието и на епископ Паисий във Враца (1861–1866).

В Търновската епархия се отличават свищовските търговци Първан Манчов, Димитрий Кръстич, търновецът хаджи Стоян Хаджипанов, който още през 1840 г. е активен при отстраняването на гръцкия владика Панарет (1840 г.). В Севлиево Христо Спиридонов е човекът, който контактува с представляващите града търновски представители в Цариград по време на Църковно-националния събор.

В централната част на Северна България също изпъкват две групи – плевенската и ловешката, които са свързани икономически, но се насочват в различна посока поради църковната структура. Ловешките дейци си имат грижа за отстраняването на своите митрополити – независимо дали са гърци или българи по произход. Тук изпъква името на големия търговец и ръководител на семейната търговска къща Михаил Димчев. Сподвижник му е Атанас Т. Кунчев, който също продължава делото на баща си – делегат на града пред Патриаршията по повод изгонването на митрополит Мелетий още през 1850 г. Под тяхно ръководство общината забранява на свещениците в епархията да споменават името на митрополит Иларион Ловчански и поемат управлението на епархийските и финансовите дела (1862 г.). Семейна традиция е и участието в движението на Власи Хаджипетров Балевски от Троян, който става и епитроп на Троянския манастир. В Пирдоп участие взема Харалампи Златанов, а в Орханйско се отличава Павел Попов от с. Видраре, който освен дарител на манастири и църкви е в активна кореспонденция с Антим I и Екзарх Йосиф I.

В Доростоло-Червенската епархия съвсем логично основните водачи са в Русе. Освен х. Ив. Хаджипенчович, представител на Русенската община в Цариград по църковните дела е Костаки Маринович (1860 г.), който със Симеон С. Златев стои в основата на изгонването на гръцкия митрополит Синесий от Русе (1865 г.), поради което последният два пъти е заточван в Сивас, Мала Азия (1862 г.). В идейно отношение те гравитират към кръга на д-р Стоян Чомаков и х. Ив. Хаджипенчович. В Силистра сподвижници са им Тодор Радев и Гено Чолаков. Последният също е задържан и изпращан на заточение в Мала Азия (1861 г.) по повод отстраняването на митрополит

Дионисий. В Тутракан Кръстю Стоянов и Георги Ракъджиев са водачи на смесената румъно-българска църковна община и настоятели от българска страна на изграждащия се общ православен храм, а в Разград Георги А. Попов е писари и касиер на църковната община. Всички те съдействат за избора на Григорий за Доростоло-червенски митрополит, а след конструирането на църковната власт Г. Чолаков и К. Маринович са избрани за членове на смесения екзархийски съвет за управление.

И в другите градски центрове има участници в УНС – Христо Векиларчев (Кюстендил), Христаки Т. Груев (Варна), х. Илия Хаджимарков (Ески Джумая, дн. Търговище) и Димитър Каранфилович (Велес). Каранфилович е представител на Екзархията пред Високата порта по църковно-училищните дела за Велешката епархия.

Но професионалните политици са малко. И ако трябва да бъдем точни, те са повече чиновници и само по стечение на обстоятелствата и особения им статут в Османската империя тяхната дейност придобива понякога политически характер. Преди Освобождението несъмнено това е х. Иванчо Хаджипенчович. Той е член на местния меджлис още през 1852 г., съветник на валията Мидхат паша в създадения Дунавски вилает (1864 г.) и е избран в първия Общ вилаетски съвет (1866–1868). Председател е на вилаетския търговски съд (1867 г.). През 1868 г. е назначен в имперския Държавен съвет в Цариград, където остава до 5. IV. 1877 г. Член е на Върховния съд в Цариград (1868 г.) и на Законодателната комисия (1872 г.). Другият, когото можем да отнесем в тази група, е споменатият вече Захари Хаджигюров. След 1875 г. той вече не е само екзархийски активист, но е и член на вилаетския меджлис в Ниш и участник в Хиети Мебусан – първия парламент в Османската империя (открит на 8.III.1877 г.). Като такъв участва в отстраняването на Антим I и в избора на Йосиф I за нов екзарх. По време на войната е чиновник към Екзархията, който трябва да се грижи за арестуваните българи.

В политическия сблъсък при обсъждането на конституционните текстове се оформят и първите политически течения – консервативното и либералното. Търговците в събранието се ориентират към първата група – 67, докато либералите са 30 човека. Но не трябва да се забравя, че определянето на принадлежността им е изключително трудна задача поради липса на до-

кументация, а и предложеното деление е значително условно, тъй като е направено на базата не само на поведението им в залата, а и съобразно по-късното им позициониране в политическото пространство. Историографското очакване и твърдение, че либералите в по-голямата си степен са обвързани и с революционното движение се оказва невалидно. От 22 души членове на различните революционни комитети, консерваторите са повечето – 12. Цифра, която се увеличава още повече, ако към тях се прибавят и онези лица, които участват във финансирането на революционната дейност (Palangurski, 2017, p. 157-173).

Не малка част от тях се появяват на политическата сцена само и единствено по време на УНС и на последвалото веднага след това Събрание за избор на княз, което несправедливо се нарича Първо ВНС. Повече от половината – 55 (17 от тях и в Първото ВНС) приключат своята парламентарна политическа дейност в двете събрания, които произтичат от Берлинския договор.

Останалите 42-ма учредители имат и участия в парламента след това. Те реализират общо 101 парламентарни мандата – 70 в обикновени и 31 във Велики народни събрания. Последното число е много интересно и то има своето обяснение. Не трябва да се забравя, че става въпрос за хора с влияние и обществен престиж и парламентарната реализация не заема първостепенно място в тяхната визия за кариерно развитие. Но когато става въпрос за структурата на политическата система, те не пропускат да заявят своята позиция. В критичните за страната моменти те се появяват на сцената. Това се вижда от присъствието на 9 консерватора във Второто ВНС от 1881 г., което гласува пълномощията на княз Александър. Либерално-консервативната коалиция в Третото и Четвъртото ВНС, която избира княз Фердинанд за български владетел през 1887 г. и разчиства проблемите пред неговата династия през 1893 г. е представена съответно от 6 и 7 човека от консервативното ядро от учредителите. В това отношение либералите са значително по-малко – едва петима са избирани в следващите Велики събрания.

Бъдещата им кариера също е изключително многопланова. Голяма част от тях си остават при своето основно занятие, но те си остават политически активни и са избирани за различни обществени служби. Избирани за

от своите съграждани за кметове, помощник-кметове и общински съветници (39). Във второто ниво на местното самоуправление са окръжните съвети и избираните от тях председатели и членове на постоянните окръжни комисии – 23. Продължава традицията те да се ангажират с училищните настоятелства и създадените вече държавни окръжни училищни съвети (19).

Повече от една трета от тях обаче предпочитат кариерата на държавни и общински чиновници. Явно стопанският им потенциал се изчерпва с промяната на общественоеикономическата ситуация в свободна България. Не трябва да се забравя, че те са със сравнително добро образование и затова попълват редовете на родната администрация. Тук разнообразието е изключително голямо, 30 от членовете на УНС се появяват като окръжни и околийски управители, финансови и общински чиновници, мирови, околийски, окръжни и върховни съдии, най-обикновени стражари и лесничейи. Този обем показва, че една трета от търговците предпочитат да променят своя социален статус и да преминат към държавната служба, което показва, че переходът от имперската икономическа действителност към самостоятелния икономически живот се отразява и на икономическата им стабилност.

В персонален план политическата им кариера не е най-дълготрайна или с някакви особени постижения. От двамата, определени от мен като политици през доосвобожденския период – х. Ив. Хаджипенчович и х. З. Хаджигюров, само първият успява „да изпее своята лебедова песен“ в политиката, като е назначен от княз Александър I за член на Държавния съвет и в Княжество България.

Несъмнено най-забележителна кариера има Григор Начович. Няма събитие или процес в модернизиранието на България, в което той да не участва. Той е рекордьор по министерски портфейли – 17, като не е управлявал само самият съвет и военното министерство. Член е на Държавния съвет (1881–1883), помощник (1880–1881) и кмет на София (1896–1897), български дипломатически агент е в Букурещ, Виена и Цариград и участник в редица междудържавни преговори в най-критичните за модерната история на страната моменти (Palangurski, 2014, p. 190-192).

След него се нарежда членът на Ловешкия комитет и съратник на В. Левски Димитър Пъшков, който обаче не участва в изпълнителната власт, а

се концентрира върху парламентарната дейност. Като виден член на Народнолибералната партия на Ст. Стамболов, той е избран в седем парламента – три Велики народни събрания и четири Обикновени (Palangurski, 2007, p. 98, 147, 192). Третият по значение в политическия живот е лутащият се между чиновничеството, журналистиката, търговията и политиката Петко Горбанов, който също в крайна сметка се задоволява основно с парламентарна дейност – член на две велики и четири обикновени събрания, като в Деветото ОНС е и негов подпредседател (Palangurski, 2013, p. 54,78).

* * *

Участващите в УНС търговци са лица със солидно за своето време образование. То в никакъв случай не е елитарно, но е на ниво, което им позволява да заемат ключови позиции в социалната тъкан на българското общество – църковно-националните общини, черковните дейности, създаването и развитието на образователните институции и тяхното модернизиране и европеизиране. Огромна е ролята им и за създаването на читалищната мрежа, отпечатването и разпространението на книги и учебници и поддръжката на националната вестникарска мрежа. Те натрупват известен политически опит още в недра на Османската империя, като логично това става в три основни сфери – местното самоуправление, което се създава следствие на реформирането на империята, борбата за национална църква – движение, което въвлича в себе си всички интелигентни сили и на трето място чрез участие, финансиране и влияние върху революционния поток. Без да са движеща сила при дебатите в Учредителното събрание, те заемат позиции, които дават лицето на наложения либерален модел на управление в следващите седем десетилетия.

REFERENCES:

- Palangurski, M 2008, *Elections the Stambolov way*, Publisher “ST. Cyril and ST. Methodius”, Veliko Tarnovo. (in Bulgarian)
- Palangurski, M 2013, *The Bulgarian parliamentary elections (1894–1913)*, Publisher “ST. Cyril and ST. Methodius”, Veliko Tarnovo. (in Bulgarian)
- Palangurski, M 2014, *Founders. The participants in the Constituent National Assem-*

bly in Turnovo (10. II – 16.IV.1879), Publisher “Sibi”, Sofia: (in Bulgarian)
Palangurski, M 2017, ‘The Combatants at the Constituent National Assembly 1879’
in *Town and Memory. The April uprising in 1876 through the prism of memory*, The
Regional History Museum in Pazardjik, Publisher “Faber”, Veliko Tarnovo, pp. 157-
173. (in Bulgarian)

Correspondence address:

Milko Palangurski – Professor, D.Sc.

‘St Cyril and St Methodius’ University of Veliko Tarnovo

Department of Modern Bulgarian History

2, Teodosi Turnovski Str. 5003 Veliko Turnovo

Tel.: (+ 359) 887 239 549

E-mail: m. palangurski@uni-vt.bg